

Siyasi Erdem Açısından Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr

Yılmaz Çelik | ORCID: [0000-0002-5038-575X](https://orcid.org/0000-0002-5038-575X) | yilmazcelik70@gmail.com

Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi,
Niğde, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/03ejnre35>

Öz

İslâm tarihinde sahabe döneminden itibaren Müslümanlar arasında birçok siyasi ihtilaf yaşanmıştır. Hz. Ebû Bekir'in devlet başkanı olarak seçilmesiyle başlayan, Hz. Osman'ın öldürülmesi, Cemel ve Sıffin savaşları ile derinleşen, sonrasında da artarak devam eden siyasi ihtilaflar İslâm toplumunda büyük bölünmelere neden olmuştur. İslâm toplumundaki bu ihtilafların ortaya çıkmasında şüphesiz ki Ümeyyeoğulları'nın önemli payı vardır. Bu durum Emevîlerin doksan yıllık iktidarlari döneminde çok sert muhalefet hareketlerine neden olmuştur. Bunlar arasında Abdullah b. Zübeyr hareketinin önemli bir yeri vardır. Abdullah b. Zübeyr, eğer siyasetin ince taktiklerini kullanabilme iradesini gösterebilseydi muhtemelen Ümeyyeoğulları iktidarını henüz başlangıç safhasındayken ortadan kaldırarak kendi iktidarını sağlamlaştırabilecekti. Ancak, Abdullah b. Zübeyr bu iradeyi gösterememiştir. Ayrıca Mervân b. Hakem ve oğlu Abdülmelik'in siyasi tecrübeleri buna eklenince Emevîler daha güçlü bir şekilde yönetime hâkim oldular. Abdullah b. Zübeyr'in iktidar yürüyüşü Kerbelâ olayının hemen sonrasında 64/683 yılında başlamış ve Abdülmelik b. Mervân döneminde Irak genel valisi Haccâc b. Yûsuf tarafından 73/692 yılında öldürülene kadar dokuz yıl sürmüştür. Bu çalışmada Abdullah b. Zübeyr'in, siyasi iktidarı ele geçirmek gayesiyle izlediği bazı yöntem ve uygulamalarının siyasi erdem açısından kısa değerlendirmesi yapılacaktır. İslâm düşünce geleneğinde temel bir mesele olarak görülen erdemlilik, siyasi hayatta da çok önemli bir yere sahiptir. Bu çerçevede Abdullah b. Zübeyr'in, Hz. Ali'ye karşı muhalefet konusunda Hz. Âişe'yi ikna etme yöntemi, Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye gitmeye teşvik etmesi, Kâbe'yi üs olarak kullanması, bazı sahâbîlerin uyarılarına gösterdiği tepkiler, Kâbe'yi ziyarete gelenlerden zorla biat almaya çalışması, biat etmeyenlere baskı yapması gibi bazı konulardaki yaklaşımı ele alınacaktır. Abdullah b. Zübeyr'i farklı açılardan ele alan önemli çalışmalar bulunmaktadır. Ancak biz bu çalışmada Abdullah b. Zübeyr'in, siyasi mücadelede izlediği yöntemleri özellikle ele almak istedik. Bunu yapmakla, İslâm tarihinde öne çıkmış şahsiyetlerin farklı yönlerinin tahlil edilerek

önemli sonuçlara varılmasına yönelik çalışmalara katkıda bulunmak istedik. Ayrıca önemli şahsiyetlerin verdikleri kararların tarihte büyük değişimlere yol açabildiğini de ortaya koymayı amaçladık.

Anahtar Kelimeler

İslâm Tarihi, Abdullah b. Zübeyr, Mekke, Ümeyyegoğulları, Erdemlilik.

Atıf Bilgisi

Çelik, Yılmaz. “Siyasi Erdem Açısından Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr”. *Nisar* 6 (Mayıs 2025), 1-21.

Geliş Tarihi	05.03.2025
Kabul Tarihi	14.04.2025
Yayın Tarihi	30.05.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme * Bu makale, 27-28 Ekim 2022 tarihinde Uluslararası İnsan, Din ve Erdemlilik Sempozyumu’nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan “Abdullah b. Zübeyr’in İktidar Mücadelesinde İzlediği Yöntemin Siyasi Erdem Açısından Değerlendirilmesi” adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – intihal.net
Etik Bildirim	nisardergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

An Example of Power Struggle in Terms of Political Virtue: Abdullah b. Zubair

Yılmaz Çelik | ORCID: [0000-0002-5038-575X](https://orcid.org/0000-0002-5038-575X) | yilmazcelik70@gmail.com

Assoc. Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Islamic Science, Department of
Siyer-i Nebi and History of Islam, Niğde, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/03ejnre35>

Abstract

In Islamic history, there have been many political conflicts among Muslims since the time of the companions. These political conflicts, which began with the election of Abu Bakr as the head of state, deepened with the murder of Osman and the battles of Camel and Siffin and continued to increase afterward, caused great divisions in Islamic society. Undoubtedly, the Umayyad dynasty played an important role in the emergence of these conflicts in Islamic society. This situation caused very harsh opposition movements during the ninety-year rule of the Umayyads. Abdullah b. Zubair movement has a crucial place among these opposition movements. If Abdullah b. Zubair had demonstrated a will to use the subtle tactics of politics, he would have probably eliminated the Umayyad power in its infancy and buried it in the depths of history. However, Abdullah b. Zubair lacked this will. Moreover, because of the political experiences of Marwan b. Hakam and his son Abdulmalik, the Umayyads dominated the administration more strongly. Abdullah b. Zubair's march to power began right after the Karbala incident in 64/683, and it lasted nine years until he was killed by Hajjaj ibn Joseph the governor-general of Iraq of Abdulmelik b. Marwan in 73/692. In this study, a brief evaluation of some of the methods and practices of Abdullah b. Zubair, when marching to power, will be made in terms of political virtue. Virtue, seen as a fundamental issue in the Islamic tradition of thought, also has a significant place in political life. In this framework, Abdullah b. Zubair's approach to some issues, such as convincing Aisha to oppose Ali and his encouragement of Husayn b. Ali to go to Kûfa, his use of the Kaaba as a base, his reactions to the warnings of some companions, his attempts to take allegiance from those who visited the Kaaba forcefully, and his pressure on those who did not give allegiance will be discussed. There are important studies dealing with Abdullah b. Zubair from different perspectives. However, in this study, we especially wanted to deal with the methods Abdullah b. Zubair followed in his political struggle. By doing this, we wanted to contribute to studies aimed at reaching important conclusions by analysing different aspects of prominent personalities in Islamic history. We also aimed to show that the decisions made by important personalities can lead to major changes in history.

Keywords

Islamic History, Abdullah b. Zubair, Mecca, Umayyads, Virtue.

Citation

Çelik, Yılmaz. “Siyasi Erdem Açısından Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr”. *Nisar* 6 (Mayıs 2025), 1-21.

Date of Submission	05.03.2025
Date of Acceptance	14.04.2025
Date of Publication	30.05.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External * This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled “An Example of Power Struggle in Terms of Political Virtue: Abdullah b. Zubair”, orally delivered at the International Symposium on Humanity, Religion and Virtue on October 27-28, 2022.
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	nisardergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

İslâm tarihinde, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Müslümanlar arasında sahabenin de dahil olduğu birçok siyasi ihtilaf yaşanmıştır. İlk iki halife döneminde sosyal ve siyasi bünyeyi sarsıcı bir olay yaşanmazken, Hz. Osman döneminin sonlarına doğru meydana gelen olaylar ve halifenin öldürülmesi, ileride meydana gelecek olan büyük fitne hareketlerinin habercisi olmuştur. Özellikle Cemel, Sıffin ve Kerbela hadiseleri İslâm toplumunda ilk fırkaların ortaya çıkmasına ve bölünmelere neden olmuştur. Ayrıca fetihlerde etkin rol alan bazı Arap kabilelerin ekonomik ihtiyaç ve beklentileri de bu ihtilafların körüklenmesinde önemli rol oynamıştır. Hz. Peygamber'in ashabının bu olaylardaki yaklaşımları farklılık göstermiştir. Olayların içinde taraf olan ve aktif rol alan sahâbîler olduğu gibi, tarafsız kalarak problemleri çözmeye çalışan veya hiçbir olaya müdahil olmadan köşesine çekilenler olmuştur. Bu yaklaşımlarda kabilecilik, akraba ilişkileri, Hz. Peygamber'in fitneden uzak durma konusundaki uyarıları, ekonomik şartlar, liderlerin hata olarak görülen uygulamaları ve buna benzer faktörler etkili olmuştur.

İslâm toplumdaki bu ihtilafların ortaya çıkmasında şüphesiz ki Ümeyyeoğulları'nın önemli payı vardır. Ümeyyeoğulları'nın bu tavrında, Mekke'nin Hz. Peygamber tarafından fethinden sonra şehrin yönetimindeki yetkiyi kaybetmelerinin etkisi büyüktür. Ümeyyeoğulları, bu yetkiyi tekrar ele geçirebilmek için sürekli fırsat kollamış ve Muâviye b. Ebû Süfyân'ın şahsında hedeflerine ulaşmak için toplum tarafından hoş karşılanmayan yöntemlere başvurmuşlardır. Bu durum Emevîlerin doksan yıllık iktidarı döneminde çok sert muhalefet hareketleriyle karşılaşmalarına neden olmuştur: Hucr b. Adî, Hüseyin b. Ali, Medine muhalefeti, Abdullah b. Zübeyr, Tevvâbûn, Muhtâr es-Sekafî, Hâricîler, İbnü'l-Eş'as isyanı, Zeyd b. Ali ve Emevî iktidarına son veren Abbâsî hareketi. Bunlar arasında Emevîleri yaklaşık on yıl boyunca uğraştıran Abdullah b. Zübeyr hareketinin önemli bir yeri vardır. Kaynakların verdiği bilgilere bakılırsa, Abdullah b. Zübeyr, eğer siyasetin ince taktiklerini kullanabilme iradesini gösterebilseydi muhtemeldir ki Ümeyyeoğulları iktidarını henüz başlangıç safhasındayken ortadan kaldıracılabilecekti. Ancak Abdullah b. Zübeyr otuz yılı aşkın siyasi ve askeri tecrübesine rağmen, farklı nedenlerden dolayı bunu başaramamıştır. Özellikle Mervân b. Hakem ve oğlu Abdülmelik'in siyasi ve askeri tecrübeleri bu başarıya engel olmuştur.

Abdullah b. Zübeyr'in gerek hayatı gerekse siyasi mücadelesi konusunda yapılmış önemli çalışmalar vardır. Özellikle İrfan Aycan'ın çalışması¹ olayların tahlili açısından önemlidir. Bunun dışında Şaban Öz², Tahsin Koçyiğit³, A. Vehbi Ecer'in⁴ çalışmaları ve M.

¹ İrfan Aycan, "Emevîler Döneminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr (622-692)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41 (2000), 99-115

² Şaban Öz, *Sahabe sonrası iktidar mücadelesi İkinci Fitne Dönemi* (İstanbul: Siyer Okulu Yayınları, 2024).

³ Tahsin Koçyiğit, *Abdullah b. Zübeyr Mücadelesi ve Kişiliği*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2023).

⁴ A. Vehbi Ecer, "Abdullah b. Zübeyr'in Halifeliği ve Kurduğu Devlet", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*

Salih Gündüz'ün doktora tezi⁵ bize önemli detaylar vermektedir. Bu çalışmamızda Abdullah b. Zübeyr'in iktidar mücadelesinde izlediği yöntemi, siyasi erdem açısından ele almaya çalıştık. Ele aldığımız örnekler, meydana geliş yönüyle kaynakların genelde üzerinde ittifak ettikleri olaylardır. Bu yöntemleri ele almaya başlamadan önce Abdullah b. Zübeyr'in hayatını kısaca hatırlamak konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

1. Abdullah b. Zübeyr'in Hayatı

Kureyş kabilesinin Benî Esed koluna mensup olan Abdullah b. Zübeyr, hicretin birinci veya ikinci yılında (miladi 622-624 tarihleri arasında) Medine'de dünyaya gelmiştir. Doğum tarihiyle ilgili tartışmalar onun sahabi olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.⁶ Babası, muhacirlerin ilklerinden olan Zübeyr b. Avvâm, annesi Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'dır. Abdullah, hicretten sonra muhacirler arasında doğan ilk çocuk olması nedeniyle Müslümanlar arasında büyük bir sevincin yaşanmasına sebep olmuştur. Zira Medine'ye hicretten sonra, Müslümanlar arasında Yahudilerin kendilerine sihir yaptıkları, dolayısıyla çocuklarının olmayacağı korkusu yayılmıştı. Abdullah'ın doğumu bu korku ve düşüncenin ortadan kalkmasını sağlamıştır.⁷ Hz. Peygamber, onu kucağına alarak dua etmiş, her iki kulağına ezan okunmasını emretmiş ve adını Abdullah koymuştur. Hz. Ebû Bekir de her iki kulağına ezan okumuştur.⁸

Abdullah b. Zübeyr, çocukluk günlerini Medine'de geçirdi. Hz. Ebû Bekir'in halifeliği sırasında başlatılan ve Hz. Ömer döneminde etkin hale getirilen Şam bölgesi fetihlerine iştirak etti, Yermük Savaşı'na katıldı.⁹ Bazı araştırmacılar¹⁰, Mısır'ın fethi sırasında ordu komutanı Amr b. Âs'ın halifeden yardım talep etmesi üzerine gönderilen orduda babası ile

Dergisi, 16/10 (1998), 154-155.

⁵ M. Salih Gündüz, *Abdullah b. Zübeyr ve İslam Tarihindeki Yeri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

⁶ Farklı rivayetler ve değerlendirme için bkz. Aycan, “Emevîler Döneminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr”, 99-100; Öz, *Sahabe sonrası iktidar mücadelesi*, 154-155.

⁷ Muhammed b. Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâtü'l-kebir*. thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1421/2001), 6/473; Ebû Muhammed Abdullah ibn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1413/1992), 225; Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf* (I. Cild), thk. M. Hamidullah (Mısır: Daru'l-Maarif, 1959), 1/272; Yusuf b. Abdullah ibn Abdülber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Âdil Mürşid (Ürdün: Dâru'l A'lâm, 1423/2002), 399-400; İzzeddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed ibnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. A. Muhammed Muavvid-Ahmed Abdülmevcûd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 3/242; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb Arnaut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1402/1982), 3/363, 365; Selahaddin Halil b. Aybek es-Safedî, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed Arnaut- Mustafa Türki (Beyrut: Dâru'l İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000), 17/91-92.

⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/474; İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 400; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, 3/365; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 17/91-92.

⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, 3/364

¹⁰ Koçyiğit, Abdullah b. Zübeyr, 38; Yıldız, “Abdullah b. Zübeyr”, DİA.

birlikte yer aldığını belirtseler de buna karşın diğer bazı araştırmacılar¹¹ ilk dönem kaynaklarında bu bilginin açık ve net şekilde teyit edilmediğini vurgulamaktadırlar. Mısır valiliğine Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'in getirilmesinin ardından başlatılan Kuzey Afrika fetihlerinde bulundu ve bölgenin en önemli merkezi olan Sübeytilâ'nın Müslümanlar tarafından fethi esnasında meydana gelen çarpışmalarda İfrîkiye valisi bizzat onun tarafından ortadan kaldırıldı.¹² Daha sonra Hz. Osman döneminde gerçekleştirilen Taberistan ve Cürcân seferlerinde bulundu.¹³

Abdullah b. Zübeyr'in ilk kez siyaset sahnesinde boy göstermesi ve toplumda yer edinmeye başlaması Hz. Osman dönemine rastlamaktadır.¹⁴ O, Hz. Osman tarafından Mushaf'ı çoğaltmak için görevlendirilen dört kişilik heyette, kurrâdan olması sebebiyle yer almıştır.¹⁵ Hz. Osman'ın Mısır, Kûfe ve Basra'dan gelen asiler tarafından kuşatılması esnasında onu korumak için görevlendirilen sahabe çocuklarından biri de Abdullah b. Zübeyr'dir. Ancak onun ve arkadaşlarının bütün çabalarına rağmen halifenin katledilmesi önlenememiştir. Hz. Osman'ın öldürülmesi Müslüman toplumda olduğu gibi Abdullah b. Zübeyr'in siyasi hayatında da önemli bir rol oynamıştır. Zira o, Hz. Osman'ın ardından halife seçilen Hz. Ali'ye biat etmemiş; üstelik daha sonra Mekke'ye giderek babasıyla Talha b. Ubeydullah'ın başlattığı muhalefet hareketine katılmıştır.¹⁶ Hz. Âişe'nin de iştirak ettiği bu faaliyet, gerçekleşen katılımlarla daha da büyümüş ve kısa sürede Hz. Ali'nin iktidarını tehdit edecek boyutlara ulaşmıştır. Zira Abdullah b. Zübeyr'in, liderleri arasında yer aldığı muhalif topluluk Basra'ya ulaşarak halifenin valisini şehirden çıkarıp yönetime karşı fiili bir hareket başlatmıştır. Bunun üzerine Hz. Ali de ordusuyla birlikte Basra'ya doğru harekete geçince iki taraf arasında Cemel Vak'ası adı verilen ve pek çok Müslümanın hayatını kaybetmesine sebep olan büyük savaş meydana gelmiştir. Abdullah b. Zübeyr bu savaşta Basra ordusundaki piyadelerin komutasını üstlenmiştir.¹⁷ Cemel Savaşı, muhaliflerin mağlubiyetiyle sonuçlanmış, çarpışmalar esnasında Abdullah'ın babası Zübeyr

¹¹ Gündüz, Abdullah b. Zübeyr, 75.

¹² Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, thk. M.N. Fevvez-H.K.Fevvez (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 92; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/243; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, 3/364-365, 371.

¹³ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 95.

¹⁴ Koçyiğit, *Abdullah b. Zübeyr Mücadelesi ve Kişiliği*, 43; Öz, *Sahabe sonrası iktidar mücadelesi*, 158.

¹⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, 3/370; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Mayıs 2023). İrfan Aycan, onun Mısır ve Horasan'daki gözlemlerinin bu görevlendirmede etkili olabileceğini belirtmekte, Şaban Öz ise, onun Kureys lehçesine vukufiyetinden dolayı bu komisyonda bulunduğu ihtimalinden bahsetmektedir. Aycan, "Emevîler Döneminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr", 103; Öz, *Sahabe sonrası iktidar mücadelesi*, 160.

¹⁶ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 110; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/244.

¹⁷ İbn Şihâb ez-Zühri, *el-Megâzî*, çev. Mehmet Nur Akdoğan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 144; Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud b. Venend ed-Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl-Eskilerin Haberleri*, çev. Zekeriya Akman-Hüseyin S. Aytemür (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 210; Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Küfî el-Ahbârî, *el-Fütüh*, thk. Ali Şiri (Beyrut: Dârü'l-Edvâ, 1991), 2/461.

ile hareketin diğer lideri Talha b. Ubeydullah hayatlarını kaybetmişlerdir. Abdullah b. Zübeyr ise yaralanmış ve teyzesi Hz. Âişe ile birlikte Medine'ye dönmüştür.¹⁸

Abdullah b. Zübeyr'in ikinci kez siyaset sahnesine çıkmasına sebep olan hadise; Emevî Halifesi Muâviye b. Ebû Süfyan'ın, oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmek suretiyle hilâfeti saltanat sistemine çevirme girişimidir. Bu adıma en fazla tepki, sahabe çocuklarının yaşadığı Medine'den gelmiştir. Nitekim başta Hz. Hüseyin, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas ve Abdurrahman b. Ebû Bekir ile birlikte Abdullah b. Zübeyr de bu karara şiddetli bir şekilde karşı çıktıkları için Muâviye onları tehdit etmiştir.¹⁹ Muâviye'nin kendileriyle görüşmek için Medine'ye geleceğini haber alınca Mekke'ye gitmişlerdir. Muâviye arkalarından Mekke'ye ulaşmışsa da onları oğlunun veliahtlığı konusunda ikna edememiştir. Buna rağmen Yezîd hakkında aldığı kararı da değiştirmemiştir.²⁰

Muâviye'nin ölümünden sonra Yezîd halife olunca, Medine valisine mektup göndererek; kendisinin hilâfetine itiraz eden Hz. Hüseyin, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr'den gerekirse zor kullanarak biat almasını istemiştir. Ancak zor kullanmaktan kaçınan valinin yavaş davranması üzerine kendilerinden biat talep edilenler Medine'yi terk ederek Mekke'ye gittiler.²¹ Bu esnada Emevî muhaliflerinin merkezi durumuna gelen Mekke'ye, Kûfelilerin davet mektupları gelmeye başlamıştır. Mektupların muhatabı Hz. Hüseyin'dir. Kûfeliler onu şehirlerine davet etmekte, kendileriyle birlikte hareket ederse Şam'a yürüyerek Yezîd'i görevden uzaklaştıracaklarını bildirmektedirler. Hz. Hüseyin bunun üzerine yakınlarıyla görüşmeler yapmış, onların neredeyse tamamı Kûfelilere güvenmemesini tavsiye ederken,²² Abdullah b. Zübeyr ise kendisine böyle bir çağrı yapılması halinde derhal harekete geçeceğini söyleyerek onu gitmeye teşvik etmiştir.²³

Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye hareketinin Kerbelâ faciasıyla sonuçlanması üzerine Abdullah b. Zübeyr Emevîlere karşı muhalefetin en önemli aktörü haline gelmiştir. Yezîd b. Muâviye, Mekke'de kendisine biat etmeyen İbnü'l-Zübeyr'in üzerine bir ordu göndermiştir. Hicazlılar ve Hâricîler de bu orduya karşı Mekke'nin savunulmasına destek olmuşlardır. Abdullah b. Zübeyr Şam'dan gelen ve kendi askerlerinden kat kat fazla olan orduya karşı uzun süre dayanamayacağı için Mekke'yi bir bütün olarak savunmayı bırakarak Kâbe'ye

¹⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, 3/371; Ebû'l-Fidâ İsmail ibn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, (Mısır: Dâru Hicr, 1418/1998), 10/467.

¹⁹ İbn Sa'd, 6/26-27; krş. Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî, *el-'Avâsım mine'l-kavâsım*, thk. Ammar Talibî (Kahire: Mektebetü Dâri't-Tülas, 1394/1974), 327-328

²⁰ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 131.

²¹ Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbu'l-çşrâf (II-XIII cildler)*, thk. S. Zekkar-R. Zirikli (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 5/313.

²² Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rûsul ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1387/1967), 5/353, 391; Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahlâbü'l-hulefâ*, çev. H. Bekiroğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 453; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11/479.

²³ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 144; Taberî, *Târîh*, 5/383; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11/495.

sığınmıştır. Muhasaranın şiddetini arttırdığı esnada Şam'dan Yezîd'in ölüm haberi gelmiş, bu gelişme üzerine Emevî komutanı Husayn b. Nümeyr kuşatmaya son vermiştir. Bu gelişme hem Mekke ve Kâbe'nin daha büyük bir yıkımdan kurtulmasını hem de Abdullah b. Zübeyr'in, "Emîrül-Mü'minîn" ünvanıyla halifeliliğini ilan etmesi sonucunu beraberinde getirmiştir.²⁴ Yezîd'in ölümü sebebiyle Mekke kuşatmasını kaldıran Husayn b. Nümeyr, Abdullah b. Zübeyr'e Şam'a gelmeyi kabul etmesi halinde kendisine halife olarak biat edeceğini bildirmiş; ancak o, Emevî komutanının bu teklifini kabul etmemiştir.²⁵

Diğer taraftan Suriyeliler Yezîd'den sonra oğlu Muâviye'ye, onun ardından da Mervân b. Hakem'e biat etmişlerdi. Dimaşk ve çevresi hariç bütün İslam dünyası Abdullah b. Zübeyr'e biat etmiştir. Mervan, ona karşı hurûc etmiştir.²⁶ Böylece Müslümanlar biri Şam'da diğeri Mekke'de olan ve hâkimiyet alanlarını genişletmek amacıyla iktidar mücadelesi veren iki halife tarafından yönetilir hale gelmişlerdir. Şamlılar adına mücadeleyi Mervân'ın ölümünden sonra onun yerine geçen Abdülmelik devam ettirmiştir. Bu dönemde Suriye, Filistin ve Mısır haricindeki bölgeler Abdullah b. Zübeyr'e biat etmiştir. Ancak Abdullah b. Zübeyr, halifeliliğinin ilk yıllarında Hâricî meselesi ile meşgul olmak durumunda kalmıştır. Onun ikinci problemi ise, Kûfe'yi ele geçirip yönetime karşı bağımsız hareket eden Muhtâr es-Sekafî olmuştur. Basra dışındaki doğu eyaletlerinde hâkimiyet kuran Muhtâr, fiilen elinde bulundurduğu vilayetlerin genel valiliğini istemiştir. Ancak Abdullah b. Zübeyr, bu teklifi kabul etmediği gibi onu itaat altına almak amacıyla kardeşi Mus'ab'ı Basra valiliğine getirerek Kûfeliyle mücadele emrini vermiştir. Basra'da büyük bir ordu hazırlayan Mus'ab, Kûfe üzerine yürümüş; yaklaşık dört ay süren kuşatmanın ardından Muhtâr öldürülmüştür. Böylece Irak'ın hâkimiyeti Abdullah b. Zübeyr'in eline geçmiştir.²⁷

Muhtâr meselesinin halledilmiş olması, Abdullah b. Zübeyr'le Abdülmelik'in Irak hâkimiyeti konusunda hesaplaşmasını gündeme getirmiştir. Şam bölgesindeki muhaliflerini kontrol altına alan Emevî halifesi Abdülmelik, Irak üzerine büyük bir orduyla harekete geçmiştir. Onu karşılamak için bekleyen Mus'ab b. Zübeyr'in ordusu, sayı olarak daha fazla olmakla birlikte; Mühelleb b. Ebû Süfra ve Abdullah b. Hâzım gibi en önemli komutanları Hâricîlerle mücadele ettikleri için yanında bulunmamaktaydılar. Buna; disiplin, düzen ve sadakatten uzak Iraklıların dağınıklığı da eklenince sayının fazlalığı işe yaramamıştır. Rakibinin bu durumunu fark eden Abdülmelik'in kullandığı birtakım taktikler sonucunda Irak ordusundan bazı komutanlar askerleriyle beraber daha savaşa girmeden Mus'ab'tan ayrılmışlardır. Ardından iki taraf Deyrül-Câselik mevkiinde şiddetli

²⁴ Abdullah b. Zübeyr'in hilafet biatını ne zaman almaya başladığı hakkındaki tartışmalar için bk. Gündüz, Abdullah b. Zübeyr, 178-183.

²⁵ Zehebî, *Siyerü A'lâm*, 3/374; H. İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Târîhi*, çev. İ. Yiğit-S. Gümüş (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991), 1/364.

²⁶ İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, neşr. İbrahim ez-Zeybek-Adil Mürşid, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1995, 2/334.

²⁷ Geniş bilgi için bkz. Veysi Turun, *Birinci Asırda Güney Arap Kabilelerinin İlk Siyasi Oluşumlardaki Rolü*, (Ankara: Sonçağ, 2022), 198-215

bir savaşa tutuşmuş, Irak ordusundaki dağınıklık ve düzensizlik savaşın başında etkisini göstermeye başlamış. Mus'ab'ın pek çok askeri çarpışmalar devam ederken savaş meydanını terk etmiştir. Mus'ab b. Zübeyr, yanında kalan az sayıdaki askeriyle birlikte mücadeleye devam ettiyse de yenilmiş ve öldürülmüştür.²⁸ Daha sonra Abdullah b. Zübeyr'in Horasan valisi Abdullah b. Hâzim de ortadan kaldırılmış, böylece 72/691 yılı sonlarına doğru Hicaz dışındaki bütün bölgeler Emevîlerin kontrolüne girmiştir.

Irak topraklarını tamamen hâkimiyeti altına alan Abdülmelik b. Mervân daha sonra Abdullah b. Zübeyr idaresine tamamen son vermek amacıyla Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi'yi emrindeki büyük bir orduyla Hicaz seferine çıkarmıştır. Haccâc'ın emrindeki Emevî ordusu Yezîd b. Muâviye'den sonra ikinci defa Mekke'yi kuşatmıştır. Haccâc'ın muhasarası 73/692 yılında Hac mevsimine tesadüf etmesine rağmen Emevî ordusu Ebû Kubeys tepesinden mancınıklarla şehre taş yağdırmıştır. Abdullah b. Ömer, Haccâc'tan Müslümanların Hac ibadetine engel olan bu saldırıların durdurulmasını istemiş, Haccâc da Hac ibadetine tamamlanmasına kadar saldırılara ara vermiştir. Ancak kuşatma altında olduğu için Mekke'de sosyal ve ticari hayatı tamamen durdurmuş; şehirde kıtlık, ardından da açlık tehlikesi baş göstermiştir. İlk zamanlarda bütün olumsuz şartlara rağmen Mekkeliler ve başka beldelerden Hac için gelenler Şam ordusuna karşı direnmişlerdir. Fakat zaman geçtikçe Abdullah b. Zübeyr'e destek olup şehri savunanlar yavaş yavaş azalmaya başlamış, en yakın taraftarları dahi Şamlılara teslim olmuşlardır. Yaklaşık yedi ay süren kuşatma sonunda Abdullah b. Zübeyr yanında kalan az sayıdaki taraftarıyla, 73/692 yılında öldürülene kadar savaşmıştır.²⁹

Kısa süreli de olsa İslâm dünyasının büyük kısmında dokuz yıl kadar halife olarak hüküm süren Abdullah b. Zübeyr, genç sahâbîlerin önde gelenlerindendir. Fazileti, ibadete düşkünlüğü, takvası ve iyi bir hatip olduğu konusunda kaynaklarda oldukça fazla bilgi vardır.³⁰ Cesur bir asker olan Abdullah b. Zübeyr'in, aynı zamanda mücadelecî bir siyaset adamı olduğu kabul edilmektedir. Ancak, siyasette başarılı olduğunu iddia etmek pek mümkün görünmemektedir. Kendisi, iyi bir eğitim almış olması sebebiyle ashabın âlimlerinden sayılmaktadır. Zira Hz. Peygamber'den, babasından, annesinden, dedesi Ebû Bekir ile teyzesi Âişe'den, Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi sahâbîlerden rivayette bulunmuştur. Rivayet ettiği hadislerin sayısı 33 adettir. Bu hadislerden-biri müttefekun aleyh olmak üzere- altısı Buhârî'de, ikisi de Müslim'de zikredilmektedir.³¹ Halifeliği döneminde Kâbe'yi temelinden tekrar inşâ etmiştir.³²

²⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, 3/373.

²⁹ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 168; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, 3/364, 377-378; P.K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1995), 2/305-307.

³⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, 3/367-369.

³¹ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, 3/363-364.

³² İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 225; Ebû'l-Velîd el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, çev. Y. V. Yavuz (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 45, 203.

2. İktidar Mücadelesinde İzlediği Yöntemler

Abdullah b. Zübeyr, gençlik yıllarından itibaren kendisini hilâfete layık olarak görmüştür. Hz. Osman'ın, öldürülmeden önce onu kendi evine emîr tayin etmesi bu düşüncenin oluşmasında dönüm noktası olmuştur.³³ Gerek kendi iktidarını hedeflerken gerekse başkaları adına mücadele ederken muhalifleriyle ilişkilerinde siyasi etik açısından tartışmalı yöntemlere başvurmuştur. Bunlar birkaç başlık altında ele alınabilir.

2.1. Hav'eb Mevkiindeki Tavrı

Yukarıda işaret edildiği gibi Hz. Osman 35/656 isyancılar tarafından katledilmiş, meydana gelen otorite boşluğu Hz. Ali'nin halife seçilmesiyle doldurulmuştur. Katilleri bulup cezalandırmak yeni halifenin önündeki en büyük problem olarak durmaktaydı. Bu problemin çözüme kavuşturulması hiç kolay değildi. Çünkü ortada, "Osman'ı hepimiz öldürdük" diyen bir topluluk mevcuttu ve bunlarla kısa vadede başa çıkmak zor görünmekteydi. Ayrıca yeni halifeye Medine dışında henüz biat edilmemişti. Hz. Ali, kısa süre içerisinde, Muğire b. Şu'be ve İbn Abbas'ın uyarılarına rağmen önceki halifenin tayin ettiği valilerin büyük çoğunluğunu değiştirmiştir. Hz. Ali'ye biat eden Zübeyr b. Avvâm ve Talha b. Ubeydullah da Umre niyetiyle Medine'den ayrılmışlardı.³⁴

Hz. Âişe de, birtakım icraatları nedeniyle Hz. Osman'a sert eleştiriler yöneltmiş ve hilâfeti bırakması gerektiğini ileri sürmüş, meydana gelen gergin ortamdan uzaklaşmak için Haccı gerekçe göstererek Mekke'ye gitmiştir. Hac dönüşü halifenin katledildiğini öğrenen Hz. Âişe geri dönmüş ve Mekke'de topluma seslenerek Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğünü ve intikamının alınması gerektiğini anlatmıştır.

Bu gelişmeler üzerine, kendilerini tehdit altında gören Ümeyyeoğulları mensupları Medine'den ayrılarak Mekke'ye gitmişler, önceki halifenin Yemen ve Basra valileri de, vilâyetlerinin beytülmalinde bulunan para ve savaş malzemesini de yanlarına alarak Hz. Âişe'ye katılmışlardır. Ayrıca, önce Mekke'ye gelen Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm da Hz. Âişe'ye destek olacaklarını belirtmişlerdir.³⁵ Hz. Âişe, taraftarlarıyla birlikte Medine'ye gitme niyetinde iken uzun tartışmaların sonunda Basra'ya gitmeye karar vermiştir. Bu kararın alınmasında önceki halifenin Basra valisi, Abdullah b. Âmir'in ısrarlı davetinin önemli payı vardır. Ayrıca Abdullah b. Zübeyr'in de Hz. Âişe'yi ikna etme konusundaki etkisi büyüktür.³⁶ Nitekim Hz. Ali, Abdullah b. Zübeyr'in aralarını açmaması

³³ Konunun yorumu için bkz. Ecer, "Abdullah b. Zübeyr'in Halifeliliği ve Kurduğu Devlet", 154-155.

³⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/431-432.

³⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/432.

³⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/246; Gündüz, Abdullah b. Zübeyr, 92-93.

konusunda Hz. Âişe'yi uyarmıştır.³⁷ O sırada Mekke'de bulunan Hz. Hafsa da Hz. Âişe ile birlikte Basra'ya gitmek istemiş ancak; kardeşi Abdullah b. Ömer onu vazgeçirmiştir.³⁸

Hz. Âişe 3000'e yakın³⁹ taraftarıyla birlikte Basra'ya doğru yola çıktıktan kısa bir süre sonra grup içinde hilâfet tartışması başlamıştır. Bazıları Hz. Osman'ın oğullarından birinin, bazıları Talha b. Ubeydullah'ın, diğer bazıları da Zübeyr b. Avvâm'ın başa geçmesi gerektiğini savunmaktaydılar. O sırada kafilende bulunan Hz. Osman'ın Kûfe valisi Saîd b. Âs, tartışmayı daha ileri boyuta taşıyarak, hilâfetin Ümeyyeoğulları'nın hakkı olduğunu, dolayısıyla maktûl halifenin çocuklarından birinin başa geçmesi gerektiğini ileri sürerek destekçileriyle birlikte topluluktan ayrılmış, Sakîfli Mugîre b. Şu'be de onu desteklemiştir. Bu kopmaların sonucunda Hz. Âişe'nin yanında 1000 civarında taraftar kalmıştır.⁴⁰

Kâfile Basra'ya doğru ilerlerken Hz. Âişe köpek havlamaları duyunca durumdan şüphelenmiş ve çevredekilere nerede bulunduklarını sordurmuş, Hav'eb suyu yakınında olduklarını öğrenince de geri dönmek istemiştir. Kendisine bunun nedeni sorulduğunda; Hz. Peygamber'in zevcelerine hitaben, "Acaba hanginize Hav'eb köpekleri havlayacak?" dediğini⁴¹ ve eğer hayatta olsaydı O'nun (sav) bu hareketi tasvip etmeyeceğini söylemiştir. Başta Abdullah b. Zübeyr olmak üzere sahabeden bir grup, ısrarla bulundukları yerin Hav'eb olmadığını söyleyerek Hz. Âişe'yi geri dönmekten vazgeçirmişlerdir. En nihayetinde Hz. Âişe Basra'ya doğru yola devam etmeye karar vermiştir.⁴²

Bu olayda Abdullah b. Zübeyr'in ve babası Zübeyr b. Avvâm'ın çok aktif rol oynadıkları görülmektedir. Hatta bazı kaynaklarda İbnü'z-Zübeyr'in Hz. Âişe'yi ikna etmek için elli kişiyi yalancı şahit tuttuğu bile aktarılmaktadır.⁴³ Bu rivayetler abartılı olsa da Abdullah b. Zübeyr'in Âişe'yi ikna etmek için büyük çaba sarfettiği görülmektedir.⁴⁴ Hz. Bu durum siyasi erdem açısından büyük bir problem teşkil etmektedir. Bu iki sahâbînün, özellikle Abdullah'ın olaya müdahil olması belki de tarihin kırılma noktalarından birini teşkil

³⁷ İbn A'sem, *el-Fütûh*, 2/467.

³⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/433.

³⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/433.

⁴⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/433; Ethem Ruhi Fıçlalı, "Cemel Vak'ası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Kasım 2023).

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. A. Muhammed Şakir-H. Ahmed ez-Zeyn (Kahire: 1995), 6/52, 97.

⁴² Ya'kubî, *Târîh*, 2/181; Taberî, *Târîh*, 4/457, 469; Ebû Cafer Muhammed İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirleri Tarihi, 632-1258)*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2016), 74; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10/433-434,

⁴³ Ebû Muhammed Abdullah İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 103-104; İbn A'sem, *el-Fütûh*, 2/458; Ya'kubî, isim vermeden kırk kişinin şahitlik yaptıklarını aktarmaktadır. Ya'kubî, *Târîh*, 2/181; yalancı şahitlik hakkındaki rivayetin, Hz. Âişe'yi sorumluluktan kurtarmak için uydurulmuş olabileceği ihtimali için bkz. Gündüz, *Abdullah b. Zübeyr ve İslam Tarihindeki Yeri*, 96-97.

⁴⁴ Taberî, 4/469.

etmiştir.⁴⁵ Nitekim en başından beri Cemel vak'asına giden süreçteki rolünü vurgulamak amacıyla Abdullah b. Abbâs'ın, İbnü'z-Zübeyr'e hitaben; "Müminlerin annesine gelince, sen, baban ve dayın onu isyan etmek üzere evinden çıkarttınız"⁴⁶ sözü bunu açıkça göstermektedir.

2.2. Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye Gitmeye Teşvik Etmesi

Muâviye b. Ebû Süfyan'ın ölümüyle daha önce geçici bir süreliğine rafa kaldırılan Yezîd'e biat meselesi tekrar gündeme gelmiştir. Yeni halife, dönemin Medine valisi Velîd b. Utbe'ye; Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ömer'in biatlarını baskıyla da olsa almasını emretmiştir. Yezîd'i eskiden beri tanıyan ve onun bu işe uygun olmadığını düşünen mezkûr şahsiyetler bir yolunu bulup Medine'den ayrılmak için harekete geçmiş, validen umre yapmak için izin istemişlerdir. O sırada valinin yanında bulunan Mervân b. Hakem'in bütün itirazlarına rağmen vali onlara izin vermiştir. Onların Mekke'ye gitmesiyle birlikte Mekke'de halk Hz. Hüseyin'e büyük bir teveccüh göstermiş, akın akın onu ziyaret etmişlerdi.⁴⁷

Yezîd'in başa geçmesini tasvip etmeyenler sadece bu şahsiyetler değildi. Haricîler ve Iraklılar da Yezid'in halifeliliğini benimsememiştir.⁴⁸ Özellikle Kûfe'de hareketlilik devam etmekteydi. Kûfe'de Hz. Hüseyin için yirmi bine yakın biat toplayan taraftarları onu Kûfe'ye davet etmişlerdir. Hz. Hüseyin hem bu haberlerin gerçekliğini tahkik ettirmek hem de Kûfelilerden tekrar biat almak amacıyla Müslim b. Akîl'i Kûfe'ye göndermiştir.⁴⁹ Müslim b. Akîl'den olumlu haber gelmesi üzerine yola çıkmaya karar veren Hz. Hüseyin, başta İbn Ömer ve İbn Abbas olmak üzere bazı sahâbîler tarafından uyarıldıysa da bu çabalar onu vazgeçirmeye yetmemiştir. Hatta Abdullah b. Abbas ona, eğer Mekke'den ayrılması gerekiyorsa Kûfe'ye değil de Yemen'e gitmesini tavsiye etmiştir.⁵⁰

Burada Abdullah b. Zübeyr'in tavrı dikkat çekicidir. Kaynaklarda, diğer sahâbîlerin aksine Abdullah b. Zübeyr'in, Hz. Hüseyin'i, Mekke'den ayrılması konusunda teşvik ettiği ve şöyle dediği aktarılmaktadır: "Seni babanın taraftarlarının yanına gitmekten alıkoyan nedir? Eğer benim yanımda onlar gibi kimseler olsaydı mutlaka yanlarına giderdim."⁵¹ Hz.

⁴⁵ İbnü'z-Zübeyr'in, daha sonra Cemel Savaşı sırasında da savaşmak istemeyen babasını bu fikrinden vazgeçirmeye çalıştığı aktarılmaktadır. Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası-Alevi Sünni Kavgasının Arka Planı*, (Ankara: Otto Yayınları, 2022), 187; Aycan, "Emevîler Döneminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr", 104.

⁴⁶ Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 4/45; Öz, *Sahabe sonrası iktidar mücadelesi*, 141.

⁴⁷ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 144; Taberî, *Târîh*, 5/351.

⁴⁸ Ünal Kılıç, *Yezid b. Muaviye*, Selçuk Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Konya, 1999, s. 141-142.

⁴⁹ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 143; Taberî, *Târîh*, 5/353, 391; Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ*, çev. H. Bekiroğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 453; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11/479.

⁵⁰ Taberî, *Târîh*, 5/383-384; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11/496.

⁵¹ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 144; Taberî, *Târîh*, 5/383; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11/495.

Hüseyin, İbnü’z-Zübeyr’in kendisine olan tavsiyesini dinleyince şöyle demiştir: “Bu adam için dünyada en sevimli şey benim Hicaz’dan ayrılmamdır. Zira benimle bir arada olduğu zaman ona bir şey düşmeyeceğini, insanların onu bana tercih etmeyeceklerini biliyor. Bu nedenle benim çıkmamı ve burayı boşaltıp ona bırakmamı istiyor.”⁵²

Abdullah b. Zübeyr’in böyle davranmasının bazı sebepleri vardı. İbnü’z-Zübeyr, öncelikle iktidarın muhacirlerde olması gerektiğini savunmaktaydı. O, Hz. Peygamber’in torunu dururken kimsenin kendisine tabi olmayacağını farkındaydı. Başlangıçta insanlar Abdullah b. Zübeyr’in yanında girip çıkıyorlarken, Hz. Hüseyin Mekke’ye gelip yerleştiğinde insanlar Abdullah b. Zübeyr’i terk ederek onun yanında halka halka toplanmaya başlamışlardı. Bu durum İbnü’z-Zübeyr’in hoşuna gitmemiş, Hz. Hüseyin beldede ikamet ettiği müddetçe, halkın onunla müttefik olmayacağı sonucuna varmıştı.⁵³ Abdullah b. Abbas, Hz. Hüseyin’in Mekke’den ayrılışını Abdullah b. Zübeyr ile şöyle irtibatlandırmıştı: “Onu Hicaz ile baş başa bırakıp ayrılacağı için İbnü’z-Zübeyr’i sevindirdin. Zira senin olduğu yerde ona kimse bakmazdı.”⁵⁴ Nitekim Kerbela’dan sonra Abdullah b. Zübeyr’in Mekke’deki konumunun daha da güçlendiği görülmektedir.⁵⁵

Abdullah b. Zübeyr’in bu olayda Hz. Hüseyin’i ölüm riski oldukça yüksek bir işe yönlendirmesi siyasi etik açısından problemlidir. Zira Hz. Hüseyin’in etrafında düzenli bir ordu yoktu ve Emevî iktidarına karşı başarısız olacağı, hatta öldürüleceği aşikârdı. Nitekim yukarıda da ifade edildiği gibi, bu gerçeği gören pek çok kişi Hz. Hüseyin’i gitmekten vazgeçirmeye çalışmışlardı.

2.3. Kâbe’yi Üs Edinmesi

Kerbela’nın en önemli sonuçlarından biri de Harre Vak’asıdır. 63/683 yılında meydana gelen bu olayda Müslim b. Ukbe komutasındaki 12.000 kişilik Emevî ordusu, Abdullah b. Hanzale liderliğinde ortaya çıkan Medine’deki muhalefeti ortadan kaldırmak amacıyla şehre girmiş, birçok sahâbîyi öldürerek şehri üç gün boyunca yağmalamıştır.⁵⁶ Müslim b. Ukbe, Medine’den sonra Abdullah b. Zübeyr’in üzerine yürürken yolda ölmüş ve komutayı Husayn b. Nümeyr’e bırakmıştır. Kaynaklardaki bilgilerden, Abdullah b. Zübeyr’in Harre Vak’ası’ndan sonra Mekke’ye doğru gelen Emevî ordusunu şehir dışında karşılayacak gücü ve silahı olmadığından, Kâbe’ye sığınmak zorunda kaldığı anlaşılmaktadır.⁵⁷ Abdullah b. Zübeyr bu yöntemi daha sonra Haccâc komutasındaki Emevî ordusuna karşı da kullanmıştır. Bu durum, Emevî ordusunun Kâbe’ye mancınık atarak zarar vermesi

⁵² Taberî, *Târîh*, 5/383; bu konudaki değerlendirmeler için bkz. Aycan, “Emevîler Döneminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr”, 107-108.

⁵³ Dîneverî, *el-Ahbârü’t-tivâl*, 298.

⁵⁴ Taberî, *Târîh*, 5/384.

⁵⁵ Koçyiğit, *Abdullah b. Zübeyr Mücadelesi ve Kişiliği*, 62-63.

⁵⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, 6/486; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-siyâse*, 285-286; Dîneverî, *el-Ahbârü’t-tivâl*, 330-332; Taberî, *Târîh*, 5/519-524.

⁵⁷ Dîneverî, *el-Ahbârü’t-tivâl*, 330-333; Taberî, *Târîh*, 5/497-498.

sonucunu doğurmuştur. Gerek Husayn b. Nümeyr gerekse Haccâc b. Yûsuf es-Sekâfî, Abdullah b. Zübeyr'i dize getirmek için Mekke'nin etrafındaki dağlara mancınık yerleştirerek Kâbe'yi hedef almışlardır. Emevî ordusunun Kâbe'ye mancınıklarla saldırmasının, Hâricîlerin Emevîlere kin beslemelerine, bu kinleri sebebiyle hırsla mücadele etmelerine ve Abdullah b. Zübeyr'e yardımcı olmalarına neden olduğu söylenebilir. Hatta Hâricîlerin desteğini aldığı için İbnü'z-Zübeyr'i eleştirenler ona: "Bu haydutlar topluluğuyla beraber mi savaşıyorsun" demişlerdi. Abdullah b. Zübeyr'in cevabı savaş etiği açısından oldukça ilginçtir: "Eğer şeytanlar bana yardım etseler, onlarla birlikte Şamlılara karşı savaşırım."⁵⁸

Ayrıca Harre katliamından kaçan pek çok kişi de Mekke'ye gelerek Abdullah b. Zübeyr'e katılmıştır. Keza Muhtâr es-Sekâfî'nin de bu kuşatma sırasında Mekke'de olduğu ve Abdullah b. Zübeyr'e destek verdiği görülmektedir.⁵⁹ Belâzürî, Habeş Necaşisinin de Kâbe'yi savunmak için Abdullah b. Zübeyr'e yardım gönderdiğini aktarmaktadır.⁶⁰

Sonuç her ne olursa olsun, Abdullah b. Zübeyr'in Müslüman bir toplulukla savaşırken Kâbe'ye sığınması ve oradan savaşa devam etmesi, kutsalların siper haline getirilmemesinin gerekliliği açısından etik değildir. Çünkü burada kutsal bir mekânın ve bu sırada mekânda ibadet edenlerin zarar göreceği açıktır. Nitekim kaynaklar, Kâbe'nin bir kısmının yandığını, hatta yıkıldığını kaydetmektedirler.⁶¹ Üstelik ilk kuşatmada meydana gelen bu olaydan birkaç yıl sonra aynı tahribat tekrar yaşanmıştır.⁶² Abdullah b. Zübeyr'in Kâbe'ye, Mekke'ye ve hacılara bunu tekrar yaşatmaması gerektiği açıktır. Bu olay, Sıffîn Savaşı'nda Muâviye tarafının barış bahanesiyle Kur'an sayfalarını mızraklara takarak adeta siper haline getirmesine benzemektedir. Ayrıca, Kâbe bütün Müslümanların kutsal mekânıdır. Kendisine muhalif olsun veya olmasın, gerek Hac gerekse Umre için buraya gelen Müslümanların bu savaşın ortasında kalmalarına sebep olduğu için de İbnü'z-Zübeyr'in bu uygulaması hem taktik hem de etik açıdan problemlidir.

2.4. Husayn b. Nümeyr ile Olan Diyalogu

Husayn b. Nümeyr, Kasım 63/683 tarihine kadar iki ayı aşkın bir süre⁶³ Mekke'yi kuşatmaya devam etmiş, bu tarihte Yezîd b. Muâviye'nin ölüm haberi gelmiştir. Bazı kaynaklar, Yezîd'in ölümünü önce Abdullah b. Zübeyr'in haber aldığını ve bunu Emevî askerlerine duyurduğunu kaydetmektedirler.⁶⁴ Yezîd'in ölümü Abdullah b. Zübeyr'e derin

⁵⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5/360.

⁵⁹ Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 5/358-360.

⁶⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5/362.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/244; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11/634-635.

⁶² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 70, 200, 201, 203, 205.

⁶³ İbn Kuteybe dört ay sürdüğünü belirtmektedir. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 309.

⁶⁴ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 158; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 313; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5/362-363; Taberî, *Târîh*, 5/533-534; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11/635-636.

bir nefes aldırmaştır. Husayn, halifenin ölüm haberini alır almaz hemen kuşatmayı sonlandırmış ve barış teklif etmiştir. Ardından da arkadaşlarıyla birlikte Kâbe'yi tavaf etmek, ihtiyaçlarını satın almak ve teçhizatlarını temin etmek amacıyla birkaç gün Mekke'de kalmak için İbnü'z-Zübeyr'den izin istemiştir. Onun izin vermesi üzerine bu isteklerini yerine getirerek Mekke'den ayrılmıştır.⁶⁵ Belâzürî, İbnü'z-Zübeyr'in önce izin vermediğini, ancak daha sonra fikrini değiştirdiğini kaydetmektedir.⁶⁶

Kaynaklar; Husayn b. Nümeyr'in, Mekke'den ayrılmadan önce Abdullah b. Zübeyr'le görüşüğünü kaydetmektedirler. Kaynaklarda bu görüşmeyi hangi tarafın istediği, yapılan teklifler, bu tekliflere verilen tepkiler ve varılan netice konusunda farklı ayrıntılar verilmektedir. İbn Kuteybe teklifin Husayn'dan geldiğini⁶⁷, Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, Kâbe'yi tavaf sırasında karşılaştıklarını⁶⁸, Taberî, teklifin İbnü'z-Zübeyr'den geldiğini⁶⁹ kaydetmektedir. Görüşmenin zamanlaması konusunda da farklı bilgiler verilmektedir. Verilen bilgilerden, birden fazla görüşme olduğu sonucu çıkmaktadır. Hilâfet konusundaki ana görüşmeden önce; Yezîd'in ölümünün İbnü'z-Zübeyr tarafından duyulması ve bunun Emevî ordusuna duyurulması veya Husayn'ın Kâbe'yi tavaf etme, Mekke'de birkaç gün kalma konusunda İbnü'z-Zübeyr'le görüşmesi buna örnektir.⁷⁰

Görüşme isteğindeki temel hedef, ortaya çıkan yönetim boşluğunun doldurulmasıdır. Başka bir ifadeyle ölen halifenin yerine kimin halife olacağını tespitidir. Yezîd'in ölümünün ardından Abdullah b. Zübeyr, Husayn b. Nümeyr'e "Yezîd öldü, bu hilâfet işine en layık olan benim!" diyerek kendisine biat etmelerini istemiştir. Husayn bu teklife olumlu yaklaşmış, fakat İbnü'z-Zübeyr'in Şam'a gelmesini şart koşturmuştur. Abdullah b. Zübeyr, kendi yerine vekil göndermek istemişse de Husayn bunu kabul etmemiştir.⁷¹

Bazı rivayetlerde Husayn'ın, hilâfet teklifini İbnü'z-Zübeyr'le kimsenin duymayacağı şekilde görüşmek istediği, bunun için kısık sesle konuştuğu, buna karşın İbnü'z-Zübeyr'in bağırarak konuştuğu, Husayn'ın da buna kızdığı ve mekânı terkettiği bilgisi verilmektedir. Hatta İbnü'z-Zübeyr; "Hicazlılardan her bir kişiye karşılık Şamlılardan on kişiyi öldürmedikçe bu teklifi kabul edemem" demiştir. Bunun üzerine Husayn; "Senin Arapların dâhilerinden biri olduğunu söyleyen yalan söylemiş. Ben sana gizlice konuşuyorum, sen

⁶⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/487; krş. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 310; Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, 333; Taberî, *Târîh*, 5/534.

⁶⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5/363.

⁶⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 313.

⁶⁸ Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, 333.

⁶⁹ Taberî, *Târîh*, 5/501-502.

⁷⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/487; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 217-218; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 313; Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, 333; Taberî, *Târîh*, 5/534; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11/636.

⁷¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/487; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11/637.

bana açıktan cevap veriyorsun. Ben seni halifelîğe davet ediyorum, sen beni savaşa davet ediyorsun!” demek suretiyle İbnü’z-Zübeyr’in bu yaklaşımına tepki göstermiştir.⁷²

Bazı kaynaklar, Abdullah b. Zübeyr’in teklifi kabul etmediğine pişman olduğunu ve Husayn b. Nümeyr’e tekrar adam göndererek şu teklifi yaptığını aktarmaktadırlar: “Şam’a gitmeyi düşünmüyorum, Mekke’den çıkmak istemiyorum. Ancak Şam’da bana biat alın ben size eman verecek ve size âdil davranacağım”. Ancak bu teklifi kabul görmemiş ve Husayn ordusunu alarak Mekke’den ayrılmıştır.⁷³ Burada Abdullah b. Zübeyr’in önce Husayn’a sert çıkıp sonra pişmanlığını ifade etmesi dikkat çekmektedir. Bu ifadesi onun askeri ve idari konularda duygusal ve tereddütlü davrandığını göstermektedir.

Abdullah b. Zübeyr’in Husayn’ın teklifini kabul etmeme nedenleri hakkında çeşitli yorumlar yapılabilir. Mekke’yi kendisi için daha emniyetli görmesi, ölen halifenin tayin ettiği bir veliahtın o sırada varlığı, Husayn b. Nümeyr’in çok net bir güvence vermemesi, Ümeyyeoğulları’nı destekleyen Kelb kabilesinin Şam’da güçlü olması, şüpheli yaklaşımı gibi nedenlerle yapılan teklife sıcak bakmamıştır. Kanaatimizce Mekke’de kalmaya ısrar etmesi aslında İbnü’z-Zübeyr’in iktidar mücadelesinde başarısız olmasının en önemli nedenlerinden biridir. Çünkü hem Mekke’nin Şam, Irak, Horasan, el-Cezîre, Mısır gibi önemli eyalet merkezlerine hem de kendisine bölge bütünlüğü içinde destek olabilecek Yemen’e uzak olması stratejik açıdan büyük bir riski içinde barındırmaktaydı. Ayrıca kendisine bağlı, birliğini tam anlamıyla sağlamış bölgesel bir orduya sahip olmaması da İbnü’z-Zübeyr’in başarısızlığında önemli bir etkidir.

Netice itibarıyla, özellikle Muâviye b. Yezîd’in ölümüyle birlikte, küçük bir bölge hariç neredeyse bütün İslâm dünyasının biatını almış olan Abdullah b. Zübeyr bu avantajlı konumunu koruyamamış ve iktidar mücadelesinde başarısız olmuştur. Ayrıca Husayn b. Nümeyr ile konuşurken muhatabının uyarısına rağmen sesini bilerek yükseltmesi ve görüşmenin gizliliğini ihlal etmesi etik açıdan tartışma konusudur.

2.5. Abdullah b. Abbas ve Muhammed b. Hanefiyye’yi Hapsetmesi

Yukarıda Abdullah b. Zübeyr’in, Emevî saldırılarından korunmak amacıyla Kâbe’ye sığınmasının etik açıdan problemli olduğunu ifade etmiştik. Stratejik açıdan da yanlış olan bu taktik, başka yanlışları da beraberinde getirmiştir. Bunlardan biri de, Hac veya Umre için Mekke’ye gelenlerden baskıyla biat alınmasıdır. İbnü’z-Zübeyr, Kâbe’yi ziyarete gelenler arasında önemli gördüğü kişilere baskı yaparak onlardan biat almaya çalışmıştır. Özellikle İslâm toplumu içinde saygın bir yere sahip olan Abdullah b. Abbas ve Muhammed b. Hanefiyye’nin biatlarını almaya çalışması, buna karşı direnince de onları hapsetmesi, İbnü’z-Zübeyr’in en fazla eleştirildiği konulardan biri olmuştur. İbn Sa’d’ın aktardığına göre onları yakmakla tehdit etmiş ve bir eve hapsederek etraflarını odunla doldurmuştur. Bir süre sonra Muhtâr es-Sekâfî’nin Kûfe’den gönderdiği birlikler ve bu iki şahsiyetin

⁷² Dîneverî, *el-Ahbârü’t-tivâl*, 333; Taberî, *Târih*, 5/502; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, 3/244.

⁷³ Taberî, *Târih*, 5/502; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11/637.

tarafkarları olaya müdahil olmuş ve onları kurtarmışlardır.⁷⁴ Hatta İbnü’z-Zübeyr, yaptığı şeyden dolayı İbnü’l-Hanefiyye tarafkarları tarafından öldürölmek istenmiş, fakat İbnü’l-Hanefiyye ve İbn Abbas, buna izin vermemişlerdir.⁷⁵

Abdullah b. Zübeyr’in, hem siyasi etik hem de İslâmi erdem açısından problemlili olan bu teşebbüsü, onun sert eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur. Hatta kanaatimizce onun bu faaliyeti Emevîlere karşı başarısız olmasının en önemli nedenleri arasındadır.

Sonuç

İslâm tarihinde önemli bir yere sahip olan Abdullah b. Zübeyr, hicretten sonra Medine’de dünyaya gelen ilk muhacir çocuğudur. Hatta onun doğumu Müslömanlar arasında bayram havası meydana getirmiştir. Babası, Hz. Peygamber’in havarisi olarak nitelendirilen Zübeyr b. Avvâm, annesi Hz. Ebû Bekir’in kızı Esmâ, teyzesi ise Hz. Âişe’dir. Bütün bu akrabalık bağları ona haklı bir şöhet kazandırmıştır. Bunların yanında gerek askeri, gerek siyasi, gerekse ilmi yönleriyle de temayüz etmiştir. Özellikle siyasi ve askeri anlamda çok aktif ve dinamik bir hayat yaşamıştır. Öldüröldüğü 73/692 tarihine kadar da bu dinamikliğini aralıksız devam ettirmiştir. Yermük Savaşı ve Mısır’ın fethine, ayrıca Kuzey Afrika, Taberistan, Cürcân ve daha birçok fetihlerle birlikte Muâviye döneminde gerçekleştirilen ilk İstanbul kuşatmasına iştirak etmiştir.

Abdullah b. Zübeyr siyasi bir aktör olarak ilk defa, Hz. Âişe’nin; Hz. Osman’ın intikamını almak amacıyla Mekke’den Basra’ya doğru olan yolculuğunda ortaya çıkmıştır. Henüz otuzlu yaşların ortalarında olan İbnü’z-Zübeyr, bu yolculukta Hav’eb köpekleri meselesinde Hz. Âişe’yi ikna etmek için çok ısrarcı olmuş, siyasi etik açısından uygun olmayan yöntemlere başvurmuştur. Bu olaydan sonra onun uzun süre siyasi hayattan uzak durduğunu görüyoruz. Muâviye b. Ebû Süfyân’ın yirmi yıllık iktidar döneminde Medine’de sakin bir hayat geçirmiş; sadece, başta İstanbul kuşatması olmak üzere, bir kısım askeri seferlere katılmıştır.

Muâviye’nin ölümünden sonra toplum tarafından benimsenmeyen Yezîd b. Muâviye’nin başa geçmesi onu tekrar harekete geçirmiş ve bundan sonra öldüröldüğü 73/692 yılına kadar kesintisiz olarak siyasi bir aktör olarak hareket etmiştir. Aslında bu son yılları, onun daha önceki hayatının da daha derinlemesine irdelenmesine neden olmuştur. Çünkü dokuz yıl boyunca İslâm coğrafyasının büyük bölümünün biatını almış ve kurumsallaşma konusunda adımlar atmıştır. Aksi halde çok fazla dikkat çekmeyeceği açıktır. Akrabalık bağlarının ona böyle bir misyon yüklediği ve bundan kaçınmadığı şeklinde bir iddia ortaya atılabilir. Kanaatimizce iki durum bunu çürötmektedir: Birincisi, Hz. Hüseyin’in konumu itibariyle bu misyonun daha haklı bir temsilcisi olduğunun herkes

⁷⁴ Taberî, *Târîh*, 6/76-77; konunun geniş bir değeriendirmesi için bkz. Yasin Kurnaz, *Muhtâr es-Sekâfi Hayatı, Siyasi ve Askeri Faaliyetleri* (İstanbul: Kitaparası Yayınları, 2020), 268-273; Turun, *Güney Arap Kabileleri*, 198-215.

⁷⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, 6/341.

tarafından bilinmesidir. Buna rağmen İbnü’z-Zübeyr onu desteklememiştir. İkincisi ise, aslında ilk durumun farkında olan İbnü’z-Zübeyr’in kardeş ve çocuklarının ekseriyetle onu desteklememesidir. Bu durum bir taraftan onun elini çok zayıflatırken öte taraftan davasının haklılığına en büyük gölgeyi düşürmüştür.

Araştırmanın odak noktası İbnü’z-Zübeyr’in haklı veya haksız oluşundan ziyade onun, iktidar yürüyüşünde takip ettiği yol ve yöntemlerin meşru olup olmadığıdır. Hav’eb köpekleri meselesi hariç, çalışmada siyasi etik açısından irdelenen tavırların hemen hepsi onun iktidarı ele geçirme arzusuna matuftur. Bu durum, onun iktidarı ele geçirmek için doğru olmayan bazı yollara tevessül ettiğini ihlas ettirmektedir. Hz. Hüseyin’i, Mekke’den ayrılarak Kûfe’ye gitmesi konusunda ikna etmeye çalışması ilginçtir. Çünkü; herkes gibi İbnü’z-Zübeyr de, bu yolculuğun ölüm riskinin çok yüksek olduğunun farkındadır. Fakat Mekke’de kendi siyasi otoritesinin tesisi için Hz. Hüseyin’i adeta ölüme göndermeyi tercih etmiştir. Bu konuda Abdullah b. Abbas’ın, gerek Hz. Hüseyin’e gerekse İbnü’z-Zübeyr’e söylediği sözler dikkat çekicidir.

İbnü’z-Zübeyr’in, Mekke’yi merkez edinmesi ve Emevî saldırılarına karşı Kâbe’yi üs olarak kullanması; İbnü’z-Zübeyr’in hem stratejik bir hatası hem de bütün Müslümanların kutsalı olan bir merkezin güvenliğini tehlikeye atması yönüyle yanlış bir tercihtir. Çünkü; İbnü’z-Zübeyr’in bu uygulaması sonucunda Kâbe tahrip olmuş, burayı ziyarete gelen insanların canları ve ibadetleri tehlikeye girmiştir. Ayrıca bu taktiği onu başka yanlışlara sürüklemiştir. İbnü’z-Zübeyr, Kâbe’yi ziyarete gelenler arasında önemli gördüğü, saygın bir yere sahip kişilerden baskı kurarak biat almaya çalışmıştır. Abdullah b. Abbas ve Muhammed b. Hanefiyye bu konudaki en önemli örneklerdir. Yezîd b. Muâviye’nin ölümüyle ortaya çıkan siyasi otorite boşluğunu doldurmak amacıyla Husayn b. Nümeyr ile girdiği tartışmada izlediği yöntem de problemlidir.

Bu çalışmada ele alınan olayların dışında Abdullah b. Zübeyr hakkında bazı tartışmalar olsa da onlar üzerinde tam bir ittifak olmadığı için değerlendirmeye alınmamıştır.

Kaynaklarımızda; âbid, âlim, zâhid, yiğit, cesur, kahraman gibi özellikleriyle de öne çıktığını tespit ettiğimiz Abdullah b. Zübeyr; siyasi açıdan diğer özellikleri kadar olumlu bir izlenim bırakmamıştır. Bir kimsenin sahâbî olması, takva sahibi ve âlim olması onun siyasi hayatta da başarılı olacağı anlamına gelmemektedir. Bazı önemli sahâbîler de aynı duruma düşmüşlerdir. Aynı şekilde, yaptıkları yanlışlar ve başarısızlıkları da onların faziletini ortadan kaldırmaz. Onların hatalarının analiz edilmesi geleceğe ışık tutmaktadır. Fazilet ayrı siyasetteki beceri ayrıdır. İkisini birbirine karıştırmamak gerekir. Bu tarz çalışmaların temel hedefi de tarihe ışık tutarak gelecek için bir perspektif kazandırmaktır.

Kaynakça | References | مصدر

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. A. Muhammed Şakir-H. Ahmed ez-Zeyn. Kahire: 1995.
- Ayar, A. Rıza. *Abdullah b. Zübeyr ve Halifeliliği*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası-Alevi Sünni Kavgasının Arka Planı*. Ankara: Otto Yayınları, 2022.
- Aycan, İrfan. “Emevîler Döneminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr (622-692)”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41 (2000), 99-115
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbu'l-eşrâf (I. Cild)*. thk. M. Hamidullah. Mısır: Dârü'l-Maârif, 1959.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbu'l-eşrâf (II-XIII cildler)*. thk. S. Zekkâr-R. Zirikli. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996.
- Dadan, Ali. *H. Abdullah bin Zübeyr*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2020.
- Dîneverî, Ebû Hanîfe. *Ahbârü't-tivâl-Eskilerin Haberleri*. çev. Z. Akman-H. S. Aytemür. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Ecer, A. Vehbi. “Abdullah b. Zübeyr'in Halifeliliği ve Kurduğu Devlet”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/10 (1998), 153-162.
- Ezrakî, Ebû'l-Velîd. *Ahbârü Mekke*. çev. Y. V. Yavuz. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Fığlalı, E. Ruhi. “Cemel Vak'ası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Kasım 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemel-vakasi#1>
- Gündüz, M. Salih. *Abdullah b. Zübeyr ve İslâm Tarihindeki Yeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Halîfe b. Hayyât. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. thk. M.N. Fevvez-H.K.Fevvez. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995.
- Hasan, H. İbrahim. *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Târîhi*. çev. İ. Yiğit-S. Gümüş. İstanbul: Kayihan Yayınları, 1991.
- Hitti, P.K. *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1995.
- İbn Abdülber, Yusuf b. Abdullah. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. A. Mürşid. Ürdün: Dârü'l A'lâm, 2002.
- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfî el-Ahbârî. *el-Fütûh*. thk. Ali Şiri. Beyrut: Dârü'l-Edvâ, 1991.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, neşr. İbrahim ez-Zeybek-Adil Mürşid, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1995.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *es-Sîretü'n-nebeviyye ve Ahbârü'l-hulefâ*. çev. H. Bekiroğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. Mısır: Dârü Hicr, 1418/1998.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe. Mısır: Dârü'l-Maârif, 1413/1992.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *el-İmâme ve's-siyâse*. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn Sa'd, Muhammed. *Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1421/2001.
- İbnü'l-‘Arabî, Ebû Bekir. *el-‘Avâsım mine'l-kavâsım*. thk. Ammar Talibî. Kahire: Mektebetü Dâri't-Türes, 1394/1974.
- İbnü't-Tıktakâ, Ebû Cafer Muhammed b. Alî b. Tabâtabâ el-Hasenî. *el-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirleri Tarihi, 632-1258)*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2016.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. thk. A. Muhammed Muavvid-Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-târih*. çev. A. Ağırakça vd. İstanbul: Bahar Yayınları, 1986.
- Kılıç, Ünal, Yezîd b. Muâviye, Selçuk Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Konya, 1999.
- Koçyiğit, Tahsin. *Abdullah b. Zübeyr Mücadelesi ve Kişiliği*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.
- Kurnaz, Yasin. *Muhtâr es-Sekâfi Hayatı, Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*. İstanbul: Kitaparası Yayınları, 2020.
- Öz, Şaban. *Sahabe sonrası iktidar mücadelesi İkinci Fitne Dönemi*. İstanbul: Siyer Okulu Yayınları, 2024.
- Safedî, Selahaddin Halil b. Aybek. *Kitâbü'l-vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed Arnavut-Türki Mustafa, Beyrut: Dârü lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rûsul ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. Kâhire: Dârü'l-Maârif, 1387/1967.
- Turun, Veysi. *Birinci Aşırdâ Güney Arap Kabilelerinin İlk Siyasi Oluşumlardaki Rolü*, Ankara: Sonçağ, 2022.
- Ya'kubî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut: Dârü's-sadr, 1995.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-b-zubeyr-b-avvam>
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şu'ayb Arnavut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1402/1982.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l Arabî, 1989.
- Zührî, İbn Şihâb. *el-Megâzi*. çev. Mehmet Nur Akdoğan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.